

PSIXOLOGIYA ILIMLERI

TALABALARNING O'ZIGA ISHONCHINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIR KO'RSATUVCHI IJTIMOY PSIXOLOGIK OMILLAR TAHLILI

A.O.Dawkeeva – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: pedagog, o'ziga ishonch, irodaviy sifati, motiv, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi himoyalash, o'zini anglash.

Ключевые слова: педагог, уверенность в себе, сила воли, мотивация, самоконтроль, самозащита, самосознание.

Key words: teacher, self-confidence, willpower, motivation, self-control, self-defense, self-awareness.

Kirish. Talabalarning o'ziga ishonchini rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik omillar muhim rol o'ynaydi. Ushbu omillar pedagoglarning shaxsiy rivojlanishi va ularning professional faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi. Quyida ushbu omillar haqida umumiy ma'lumotlar keltirilgan. Pedagoglarning o'ziga ishonchi ko'pincha oilaviy qo'llab-quvvatlash va tarbiyaga bog'liq. Oila a'zolari tomonidan berilgan ishonch va dalda pedagoglarning o'z qobiliyatlariga bo'lgan ishonchini oshiradi. Jamiyatdagi umumiy kayfiyat, do'stlar va yaqinlar tomonidan ko'rsatiladigan ijtimoiy qo'llab-quvvatlash ham pedagoglarning o'ziga bo'lgan ishonchini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Asosiy qism. Ta'lim muassasasidagi o'qituvchilar va murabbiylarning munosabati pedagoglarning o'ziga ishonchini rivojlantirishga katta ta'sir qiladi [1]. Ijobiy fikr-mulohazalar, konstruktiv tanqid va doimiy qo'llab-quvvatlash pedagoglarga o'zlariga ishonch hosil qilishga yordam beradi. Jamiyatdagi madaniy qadriyatlar va an'analar pedagoglarning o'zini tutishiga va o'ziga bo'lgan ishonchini shakllantirishiga ta'sir qiladi. Masalan, ma'lum bir madaniyatda o'ziga ishonch va liderlikka urg'u berilishi pedagoglarning bu sifatlarini rivojlantirishi mumkin. Madaniyat va jamiyatdagi gender stereotiplari ham pedagoglarning o'ziga ishonchini shakllantirishga ta'sir qilishi mumkin. Bu holat, ayniqsa, ayol pedagoglar uchun o'ziga ishonchni shakllantirishda muhim bo'lishi mumkin. Pedagoglarning shaxsiy hayotidagi yutuqlar va muvaffaqiyatlar, shuningdek, ular duch kelgan qiyinchiliklar o'ziga ishonchni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Pedagoglarning o'z oldiga qo'yan maqsadlari va ularning erishishga intilishi ham o'ziga ishonch darajasiga ta'sir qiladi. Ichki motivatsiya va aniq maqsadlar o'ziga bo'lgan ishonchni kuchaytiradi [2].

1-jadval. "Shaxsning o'z-o'ziga munosabatini baholash" metodikasi bo'yicha olingan dastlabki natijalar tahlili (n=450)

Shkalalar nomi	O'rtacha(M)		Farqlar
	2-kurs n=240	4-kurs n=210	
Samimiylilik	7,4	8,5	-1,5
O'z-o'ziga ishonch	6,1	9,7	-3,2*
O'z-o'zini idora qilish	7,2	9,1	-2,4*
O'z-o'ziga munosabatning aks etishi	7,5	9,4	-2,5*
O'z-o'zini qabul qilish	6,5	8,6	-2,3*

"Shaxsning o'z-o'ziga munosabatini baholash" metodikasi bo'yicha olingan dastlabki natijalar tahlil qilindi. Jumladan, «o'z-o'ziga ishonch» ($t=3,2$; $p\leq 0,05$),

«o'z-o'zini idora qilish» ($t=2,4$; $p\leq 0,05$), «o'z-o'ziga munosabatning aks etishi» ($t=2,5$; $p\leq 0,05$) hamda «o'z-o'zini qabul qilish» ($t=2,3$; $p\leq 0,05$) omillarida ishonchi farqlar kuzatildi.

Metodikaning «o'z-o'ziga ishonch» omili bo'yicha 4-bosqich talabalarida yuqori natija qayd etildi ($t=3,2$; $p\leq 0,05$). Buni esa ularning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchi yuqori darajada ekanligi, muloqotda dadilligi bilan izohlaymiz. Statistik ko'rsatkichlar: **$t=3,2$** : Bu t-testning qiymati, 4-bosqich talabalarining o'z-o'ziga ishonch darajasi 2-bosqich talabalariga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekanligini ko'rsatadi. Bu ko'rsatkich 4-bosqich talabalarining o'z-o'ziga ishonchi ancha yuqori ekanligini ta'kidlaydi. **$P\leq 0,05$** : Bu natijalar statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini va tafovutning tasodifiy emasligini anglatadi. Jumladan, 4-bosqich talabalarining o'z-o'ziga ishonch darajasi yuqori bo'lib, ular o'z malakalariga, qobiliyatlariga va pedagogik faoliyatlariga nisbatan ishonch bilan yondashishlarini bildiradi. Mazkur natija ularda o'rganish jarayonida o'zlarining o'z-o'ziga ishonchlarini rivojlantirganligini ko'rsatadi. Shuningdek, 4-bosqich talabalarining yuqori o'z-o'ziga ishonch darajasi, ular o'rganish jarayonida ko'proq tajriba orttirganligi va murakkab vaziyatlarni boshqarishda muvaffaqiyatga erishganligini ko'rsatadi. 4-bosqich talabalarining o'z-o'ziga ishonch darajasining yuqori bo'lishi, ularning tajriba va malakasining ortishi bilan bog'liqdir. Ular o'z qobiliyatlariga va pedagogik faoliyatlariga nisbatan yuqori ishonchni saqlashar ekan. Shu bois, o'z-o'ziga ishonchni oshirish uchun tajriba, amaliyot va qo'llab-quvvatlash dasturlari orqali yordam berish va rag'batlantirish mumkin ekan [3].

Metodikamizning navbatgi «o'z-o'zini idora qilish» omili bo'yicha ham 4-bosqich talabalarida yuqori natijani ko'rsatdi ($t=2,4$; $p\leq 0,05$). Natijalar tahlilidan shu ma'lum bo'ladiki, ularning o'z his-tuyg'ulari, fikrlari va xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyati, o'z vaqtini boshqarish, stressni nazorat qilish, maqsadga erishish yo'lida harakat qilish va professional rivojlanish darjasi yuqori ekanligi kuzatildi. Statistik ko'rsatkichlarga ko'ra: **$t=2,4$** : bu t-testning qiymati, 4-bosqich talabalarining o'z-o'zini idora qilish darajasi 2-bosqich talabalariga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekanligini ko'rsatadi. **$P\leq 0,05$** : Bu natijalar statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini anglatadi. 4-bosqich talabalarining o'z-o'zini idora qilish darajasi yuqori bo'lib, ular o'z his-tuyg'ularini, vaqtni va faoliyatni muvaffaqiyatli boshqarishda yuqori ko'rsatkichlarni ko'rsatdi. Shuningdek, 4-bosqich talabalarining o'z-o'zini idora qilish darajasining yuqori bo'lishi, ular o'zlarining malaka va tajribalarini oshirib, murakkab vaziyatlarni boshqarish, stressni nazorat

qilish va maqsadlariga erishish bo'yicha tajriba to'plaganligini ko'rsatadi. Jumladan, 4-bosqich talabalarining o'z-o'zini idora qilish darajasining yuqori bo'lishi, ularning tajribasi, malakasi va pedagogik faoliyat davomida o'rttirgan ko'nikmalarining natijasidir. Ularning o'z-o'zini idora qilish qobiliyatlari yuqori bo'lishi, ular qiyin vaziyatlarda muvaffaqiyatli bo'lishlari va professional rivojlanishlarida ijobiy rol o'ynaydi.

Keyingi «o'z-o'ziga munosabatning aks etishi» omilida 4-bosqich talabalarini yuqori natijani qayd etdi ($t=2,5$; $p \leq 0,05$). Mazkur natijalar tahliliga ko'ra, ularda O'z-o'ziga munosabatning aks etishi, ularning o'z xatti-harakatlari, qarorlari va his-tuyg'ularini baholash, o'z tajribalarini tahlil qilish, o'zini rivojlantirishga qaratilgan qarorlar qabul qilish, o'zini tahlil qilish va o'zini anglash jarayoni yuqori ekanligi aniqlandi. Statistik ko'rsatkichlar: $t = 2,5$: Bu t-testning qiymati, 4-bosqich talabalarining o'z-o'ziga munosabatning aks etishi darajasi 2-bosqich talabalariga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekanligini ko'rsatadi. $p \leq 0,05$: Bu natijalar statistik jihatdan ahamiyatli ekan. Jumladan, 4-bosqich talabalarining o'z-o'ziga munosabatning aks etishi darajasi yuqori bo'lib, ular o'z tajribalarini chuqur tahlil qilishi, qarorlar qabul qilishda ehtiyotkor bo'lib, o'zini anglash va rivojlantirishda yuqori ko'rsatkichlarni namoyish etishdi. Jumladan, 4-bosqich talabalarining o'z-o'ziga munosabatning aks etishi darajasining yuqori bo'lishi, ularning shaxsiy va professional rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Metodikamizning so'ngi «o'z-o'zini qabul qilish» omili bo'yicha, 4-bosqich talabalarini yuqori ko'rsatkichni qayd etdi ($t=2,3$; $p \leq 0,05$). Statistik ko'rsatkichlar: $t = 2,3$: bu t-testning qiymati, 4-bosqich talabalarini 2-bosqich talabalariga nisbatan o'z-o'zini qabul qilish darajasida sezilarli darajada yuqori ko'rsatkichlarga ega ekanligini ko'rsatadi. $p \leq 0,05$: Natijalar statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini anglatadi. 4-bosqich talabalarida o'z kamchiliklarini va yutuqlarini hamda o'zlarini to'liq va realistlik tarzda qabul qilish, o'z qadr-qimmatlarini anglash va o'zlariga ijobiy munosabatda bo'lish ko'nikmalari rivojlanganligi, o'z-o'zini hurmat qilish, o'ziga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lishlari, o'z tajribalaridan saboq olish, xatolarini tan olish hamda o'z yutuqlarini qadrlashlari kuzatildi. Bu esa, ulardagi shaxsiy rivojlanish va psixologik barqarorlik uchun muhim omildir. Jumladan, natijalardan shu ma'lum bo'ldiki, 4-bosqich talabalarini ko'proq tajribaga ega bo'lib, ular o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini yaxshiroq anglab, o'zlarini qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirgan ekan. Ma'lum bo'lishicha, o'z-o'zini qabul qilish qobiliyati bo'lajak o'qituvchilarda o'ziga ishonchni kuchaytiradi, bu esa o'z-o'zini anglash va psixologik barqarorlikka olib keladi.

Shuningdek, 4-bosqich talabalarini o'z-o'zini qabul qilish darajasida yuqori natijalarga ega bo'lishi, ularning tajriba va shaxsiy rivojlanishlari bilan bog'liqdir.

2-jadval. “Talabalarining o'ziga ishonchini rivojlantirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlarini aniqlovchi so'rovnoma” bo'yicha olingan dastlabki natijalar tahlili (n=450)

Shkalalar nomi	O'rtacha(M)		Farqlar
	2-kurs n=240	4-kurs n=210	t
O'ziga ishonch	5,8	7,1	-2,4*
Boshqalarga ishonch	7,0	5,2	-2,3*
Emotsional barqarorlik	5,2	8,5	-2,5*
Kognitivlik	6,0	8,4	-2,6*

“Bo'lajak pedagoglarning o'ziga ishonchini rivojlantirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlarini aniqlovchi so'rovnoma” bo'yicha olingan dastlabki natijalar tahlil qilindi. Jumladan, «o'ziga ishonch» ($t=2,4$; $p \leq 0,05$), «boshqalarga ishonch» ($t=2,3$; $p \leq 0,05$), «emotsional barqarorlik» ($t=2,5$; $p \leq 0,05$) hamda «kognitivlik» ($t=2,6$; $p \leq 0,05$) omillarida ishonchi farqlar kuzatildi.

Metodikaning dastlabki «o'ziga ishonch» omiliga ko'ra, 4-bosqich talabalarida yuqori natija qayd etildi ($t=2,4$; $p \leq 0,05$). Mazkur natijalar tahliliga ko'ra, 4-bosqich talabalarining o'ziga ishonchining yuqoriligi, ularning kasbiy tayyorlik darajasining oshganligidan dalolat beradi. Shuningdek, ular o'zlarining bilimlari va ko'nikmalarini chuqurroq o'zlashtirganligi va tajriba o'rttirganligi aniqlandi.

Xulosa qilib aytganda, bu tajribalar ularning o'ziga bo'lgan ishonchlarini oshirishga xizmat qildi. Aniqlanishicha, 4-bosqichda talabalarini ko'proq amaliy tajribaga ega bo'lishi, bu ularning o'z maqsadlari va vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishiga yordam beradi. Jumladan, 4-bosqich talabalarini o'zlarining shaxsiy rivojlanishlari va professional o'sishlari bilan bog'liq bo'lgan omillarni yaxshiroq anglashi, o'ziga ishonchning yuqoriligi, shaxsiy va professional muvaffaqiyatlarga erishish uchun zarur bo'lgan o'zgarishlarni amalga oshirish jihatlarini, o'z maqsadlariga erishishda muvaffaqiyatli bo'lish darajasi yuqoriligi asoslandi. Jumladan, 4-bosqich talabalarini orasida o'ziga ishonchning yuqori bo'lishi, ularning professional tayyorlik darajasining yuqoriligi, amaliy tajribalar, shaxsiy rivojlanish va maqsadga erishish motivatsiyasining yuqoriligi bilan bog'liq ekan. Bu bosqichda talabalarini o'z bilim va ko'nikmalariga bo'lgan ishonchlarini mustahkamlash va kelajakdagi kasbiy faoliyatlarini muvaffaqiyatli boshqarishga tayyor ekanliklarini ko'rsatadi.

Adabiyotlar

1. Karimova V.M., Xolyigitova N.X. Psixologiya. O'quv qo'llanma. – T.: “Iqtisodiyot”, 2014. 175-b.
2. Леонова А.Б. Психодиагностика функциональных состояний. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2001. –С. 200.
3. Рубинштейн С.И. Основы общей психологии. // СПб.: Питер: 2000. –С. 720.
4. Якунин В.А., Жданова А.А. Психология управления учебно-познавательной деятельностью студентов: – Ленинград : ЛГУ, 1986. –С. 43.
5. Прохоров А.О. Методы психической саморегуляции. -Казань: КГПИ, 2000. –С. 107.

REZYUME. Bu maqalada bo'lajak pedagoglarning o'ziga ishonchini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy psixologik omillar tahlili atab aytganda, shaxsning o'z-o'ziga munosabatini baholash metodikasi va “bo'lajak pedagoglarning o'ziga ishonchini rivojlantirishning psixologik xususiyatlarini aniqlovchi so'rovnoma” bo'yicha olingan dastlabki natijalar tahlil to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье приведены данные об анализе социально-психологических факторов, влияющих на развитие уверенности в себе будущих педагогов, так называемая "оценка отношения личности к себе" и предварительные результаты, полученные по "анкете, определяющей психологические особенности развития уверенности в себе будущих педагогов."

SUMMARY. This article presents data on the analysis of socio-psychological factors influencing the development of self-confidence in future teachers, the so-called "assessment of a person's attitude towards themselves" and the preliminary results obtained from the "questionnaire that determines the psychological characteristics of the development of self-confidence in future teachers."

ÓSPIRIMLIK DAWIRDE OYLAW PROCESINIŇ RAWAJLANIŇ ÓZGESHELİKLERI

M.M.Djolimbetova – *psixologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktori*

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so‘zlar: o‘smirlik psixologiyasi, tafakkur jarayonining rivojlanishi, erkin fikrlash, bilish jarayonining rivojlanishiga ijtimoiy omillarning psixologik ta’siri.

Ключевые слова: психология подросткового возраста, развитие мыслительного процесса, свободомыслие, психологическое влияние социальных факторов на развитие познавательных процессов.

Key words: psychology of adolescence, development of the thought process, free-thinking, psychological influence of social factors on the development of cognitive processes.

Kirisiw. Búgingi kún – globalasıw dáwiri. Bul dáwir insaniyattıń zaman menen teń qádem taslawın talap etedi. Sol sebepli, túrli taraw qánigeleri óz ana tilin tereń biliwi menen bir qatarda, bir neshe shet tillerin biliwi hám qarım-qatnasqa kirise alıwı maqsetke muwapıq. Bunıń ushın shet tillerin úyreniw hám oqıtıw sistemasın jánede zamanagóy metodlar menen qalıplestiriw hámde shet tillerin úyreniwge bolǵan motivaciyanı asırıw úlken áhmiyetke iye.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 29-apreldegi PF-5712-sanlı “Xalıq bilimlendiriw sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw koncepciyasın tastıyıqlaw haqqında”ǵı pármanı [1], Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 3-maydaǵı “Intalı jaslardı anıqlaw hám joqarı maman kadrlar tayarlawdıń úzliksiz sistemasın shólkemlestiriw ilajları haqqında”ǵı PQ-4306-sanlı qararı [2] hám de Ózbekstan Respublikası Ministrler Keńesiniń 2019-jıl 5-apreldegi “Ulıwma bilim beriw mektepleri ushın alternativ sabaqlıqlardı jaratıw hám olardan paydalanıw sistemasına basqışpa-basqış ótiw mexanizmin engiziw ilajları haqqında”ǵı 281-san qararlardı [3] usı sistema xızmetin túpten jetilistiriw ushın is ilajları bolıp atır.

Bul zárúrli hújjetler tiykarında islep shıǵılǵan jol kartası ulıwma orta tálim sistemasın rawajlandırıwǵa tiykar bolıp atır. Sonday-aq, ol jaǵdayda professional kadrlardı tayarlaw hám de oqıtıw metodikaların jetilistiriw, tálim-tárbiya procesine individuallastırıw principlerin basqışpa-basqış qollanıw máseleleriniń sheshiliwi belgilep berilgen. Usı wazıypalar ulıwma orta tálimde shet til oqıw predmetin ámeldegi jaǵdayın jaqsılaw, sıpat hám nátiyjelililikti hám modernizaciyalawǵa tiykar boldı.

Dúnya júzinde tálim, insan kapitalı qalıplesiwiniń zárúrli faktori sıpatında payda bolıwı menen birge, oqıwshı - jaslardıń dúnyanı biliwge hám ol jaǵdayda óz ornın, poziciyasın belgilep alıwǵa bolǵan umtılıwları kúsheyip atır.

Jáhán bankiniń ekonomikalıq ósiw máseleleri boyınsha izertlewleri nátiyjeleri, ekonomika salasındaǵı mámleketlerdiń 16% fizikalıq kapital, 20% tábiyiy hám 64% insan kapitalına baylanıslı ekenligin kórsetedi. Sonıń menen birge, tálim mákemelerinde oqıwshılardıń tárbiyası, olardı social normalarǵa mas ámel etetuǵın shaxs sıpatında tárbiyalaw máseleleri de aktual áhmiyetke iye bolıp kelmekte.

“Eń úlken baylıq – bul aqıl-zakawat hám ilim, eń úlken miyras – bul jaqsı tárbiya, eń úlken jarılıq – bul bilimsizlik” [4:4] – dep húrmetli prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ayıp ótkenindey, hámmeimiz ushın zamanagóy bilimlerdi ózlestiriw, haqıyqattan hám joqarı mánawiyat iyesi bolıw úzliksiz ómirlik záruriyatqa aylanıwı kerek.

Tiykarǵı bólim. Óspirimlik dáwiri bul jeke hám kásiplik óz jolin tańlaw júz beretuǵın dáwir bolıp, bul dáwirde qádiriýatlı maqsetlerdi tańlaw hám keleshekтеgi turmıs ushın oǵada zárúrli bolǵan qararlardı qabıllaw júz beredi.

D.B.Elkonin óspirimlik dáwirin dáslepki óspirimlik hám úlken óspirimlik dáwirlerine ajratıp, bul dáwirde bolıp óspirimlerde jetekshi xızmet oqıw hám kásip tańlaw bolıp esaplanadı degen pikirlerdi bildirdi [5:101]. Dáslepki óspirimlik dáwiri «kamalat bosaqası» dep ataladı. Bul kámalǵa jetken basqıştı fiziologiyalıq, psixologiyalıq jáne social shegaralardı óz ishine aladı. Jaslardıń jámiyette tutqan ornı, olardıń poziciyası, olar iyeleytuǵın bilimlerdiń kólemi hám bir qatar basqa faktorlar social sharayatlarǵa baylanıslı. Dáslepki óspirimlik jası balalardıń 15 jastan 18 jasqa deyingi rawajlanıw dáwirin óz ishine aladı. Bul ulıwma bilim beriw mektepleriniń joqarı klass hám akademiyalıq licey hám de kásip-óner kolledjleri oqıwshıları bolıp tabıladı.

Óspirimlik dáwiri, tiykarınan, ol jaǵdayda ǵárezsiz turmıstıń baslanıwı yaǵnıy, orta mektepti tamamlap, licey, kolledjlerde oqıwdı dawam ettiriw menen xarakterlenedi. Turmıstaǵı bul ózgerisler dáslepki óspirimlik shaxsına, onı ózin ańlawına tásir kórsetedi.

Óspirimlerden ayrıqsha ózgeshelikleri, olar úlkenler turmısın kóz aldında keltire almaydı, biraq sol jaǵdayǵa qatnasadı. Onıń ǵárezsizligi artıwı menen bir qatarda úlkenlerdiń oǵan qatnasları da ózgeredi. Úlkenler óspirimge kóbirek bala dep qarasa, dáslepki óspirim jasdaǵılarǵa úlken adam sıyaqlı qatnasda boladı. Dáslepki dáwir óspirimler turmısa óz ornın tabıwǵa salıstırǵanda umtılıwdı ańlaǵan jaǵdayında bóle baslaydı. Ol óz turmıslıq jobaların ámelge asırıw ushın hárezket etip málim bir kásipti iyelep baslaydı yamasa sol taraw boyınsha akademiyalıq liceylerde oqıwın dawam ettiredi.

Óspirimler tańlaǵan tarawları yamasa kásiplerinde kúta úlken jańalıqlar, jańa ashılıwlar islegisi keledi, biraq az-azdan, jańalıq qılıw ushın olarda bilim hám tájiriye